

A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertációk 2016-ban

SZTRÁKOS ESZTER, A címadás a magyarországi festészetben

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyar nyelvstudomány. Budapest, 2015. 161 lap
Témavezető: FARKAS TAMÁS. Opponensek: HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET, RAÁTZ JUDIT
Védés: 2016. március 11.

1. A dolgozat a magyarországi festészeti címadással foglalkozik. A címekkel kapcsolatos kutatások elsősorban a névtudományhoz, illetve az irodalomtudományhoz kapcsolhatók, de mivel a címadás interdiszciplináris terület, a nyelvészet egyéb területei (szociolingvisztika, pragmatika, szövegtan, pszicholingvisztika stb.) vagy éppen a művészettörténet számára is érdekes lehet. A címek kutatása azonban mindig is a nyelvstudomány elhanyagolt területei közé tartozott. Eddig elsősorban szövegtani megközelítésben tárgyalták őket, ezért leginkább az irodalmi és a publicisztikai címadás tárgyköre tekinthető feldolgozottnak. A képzőművészeti címadással inkább csak említés szintjén foglalkoztak mind a hazai, mind az általam ismert nemzetközi szakirodalomban. Dolgozatom célja ebből következőleg az, hogy összképet adjak a témával kapcsolatban, mind az alkotók, mind a befogadók szemszögéből, és felhívjam a figyelmet a műcímek többféle funkciójára. Ehhez több tudományterület megközelítésmódját használtam fel, beleértve a pedagógiát is, mivel a dolgozatnak oktatás-módszertani szempontjai is vannak. A képzőművészeti címadáson belül a festészeti alkotások címeivel foglalkoztam részletesen, mivel leginkább ebben a műfajban követhetők nyomon a címadási jellegzetességek és tendenciák.

A kutatás három fő részből tevődik össze, s ezeknek megfelelően a korpusz és a módszer is eltérő a különböző fejezetekben. Az elsőben a Magyar Nemzeti Galéria reprezentatív gyűjteményei címanyagának vizsgálatán keresztül nyújtok áttekintést a festészeti címadás történetéről és koronkénti jellemzőiről az intézmény gyűjteménykezelési rendszerének adatai alapján. A másodikban a címadási motivációkat vizsgálom kortárs magyar képzőművészekkel folytatott interjúk segítségével, az alkotók oldaláról közelítve meg a témát. A harmadikban egy iskolások körében végzett kérdőíves vizsgálattal, a befogadók szempontjából mutatom be a címekkel és a címadással kapcsolatos kérdéseket. A következő pontban ezekre a témakörökre térek ki bővebben.

2.1. A dolgozat első fő része a címadás és a címtípusok jellegzetességeinek történeti szempontú vizsgálata. A Magyar Nemzeti Galériában található Magyarország egyik legjelentősebb képzőművészeti anyaga, amely történeti szempontból is rálátást biztosít a művészeti alkotásokra. Gyűjteményeiből azzal a hárommal foglalkoztam (Régi Magyar Gyűjtemény, Festészeti Főosztály, Jelenkori Gyűjtemény), amelyek tartalmaztak festészeti címanyagot. Az adott gyűjtemények címeit vizsgálva igyekszem bemutatni az adott címanyagra jellemző jelentéstani és formai jellemzőket. A vizsgálat alapjául a Magyar Nemzeti Galéria MuseumPlus nevű gyűjteménykezelési rendszerének adatai szolgáltak.

2.2. A címadásnak az alkotók szemszögéből történő vizsgálatához a címadás háttérét kutattam. A címadási motivációk felderítésére kézenfekvő módszer a kortárs képzőművészekkel folytatott interjú, hiszen ezek alapján felismerhetjük, hogy minden művész számára mást jelent a címadás aktusa. A vizsgálat a műalkotások elnevezésének motivációiban megfigyelhető hasonlóságokat és különbségeket kívánja bemutatni, kortárs alkotók válaszainak tükrében. Az irányított interjúkhoz elsősorban olyan művészeket kerestem fel, akik előzetes tájékozódásom alapján fontosnak tartják műveik címmel való megnevezését, és elméleti síkon is foglalkoztatja őket a címadás problémaköre. A megkérdezett közel 30 alkotó mind a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének (MAOE) tagja, így különböző művészeti területeket (festő, szobrász, grafikus stb.) képviselve tudták megosztani velem a címadással kapcsolatos gondolataikat. Az alkotókkal készített interjúkból sok mindent megtudhatunk a művészek címekkel kapcsolatos vélekedéséről. A címadásuk ars poeticája szorosan összefügg művészetük ars poeticájával is, így sokszor nehéz volt szétválasztani a kettőt. Az interjúk a következő pontban bemutatott főbb kérdéskörök köré rendeződtek, természetesen helyt adva a művészek egyéb, címadással kapcsolatos gondolatainak is, melyek a téma sokszínűségét és lehetséges mélységeit mutatják. A különböző témakörök eltérő mértékben mozgatták meg a megkérdezett művészeket; ki ehhez, ki ahhoz tudott többet hozzátenni, így a dolgozatban szereplő válaszok aránya is ezt tükrözi.

2.3. Dolgozatom utolsó fő részében, A címadás vizsgálata iskolásoknál című fejezetben a címeket a befogadó oldaláról vizsgáltam. A címek szerepe tagadhatatlanul fontos az irodalomban, a publicisztikában, a zenében és a képzőművészetben egyaránt, bár magam csupán a festményeknek adott címeket vizsgáltam, melyek a versillusztrációkhoz hasonlóan verbális és képi összetevők kapcsolataként foghatók fel. A pedagógiai gyakorlatban azt tapasztaltam, hogy az iskolásoknak nehézséget okoz jó címet adni akár szövegeknek, akár képeknek. Ebből kiindulva e fejezet az általános iskolás gyerekek címadását dolgozza fel. A vizsgálat kérdőíves módszerrel történt. Az öt feladatból álló kérdőíveket a pesterzsébeti Gyulai István Általános Iskola tanulói töltötték ki. A kutatásban részt vevő diákok mind budapesti lakhellyel rendelkeznek, bár peremkerületben működő iskoláról van szó. A kérdőív kitöltése név nélkül történt három különböző korcsoportban három-három, tehát összesen kilenc osztályban, összesen 223 fiú és lány részvételével. (A válaszadók száma egyébként nem egyezik meg a válaszok számával, mivel a tanulók több lehetséges megoldást is adhattak.)

3.1. A dolgozat eredményeinek bemutatását a három vizsgálat szerint veszem sorra. Elsőként a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményeinek címanyagára vonatkozó eredményeket ismertetem. A Régi Magyar Gyűjtemény esetében utólagosan adott címekről van szó, ez meghatározza a címek tartalmát és formáját is. Az e csoportban szereplő címek témája elsősorban vallási, célja pedig a megkülönböztetés, a beazonosíthatóság biztosítása. A gyűjtemény címei emiatt általában hosszabbak, mint a másik két gyűjteménybeliek, és leíró jellegűek. A gyűjtemény anyaga igen hosszú időszakot ölel föl, a címtelességtől egészen addig a korszakig, amikor a művészi öntudat előtérbe kerülésével megjelentek az alkotói nevek, és megszülettek az első képcímek.

A Festészeti Főosztály címanyagában már kimutathatók bizonyos jellegzetességek az egyes alkotók címei között; egy-egy rájuk jellemző témakör vagy stílus alapján a címekből

már sokszor következtethetünk az alkotóra, valamint az adott korszakban kedvelt témákra és műfajokra is. A művészek öntudatosodásának eredményeként már szinte minden festő alkot önarcképet is, de jellegzetes műfaj ebben az időszakban a portré, a történelmi témájú kép, a csendélet és a tájkép is. A korszak alkotói szeretik megjeleníteni a vidéket, az egyszerű embereket és élethelyzeteket, és ezt címeik is tükrözik. Formai szempontból leginkább a kétszavas címek jellemzőek a gyűjteményre, de jelentős számú az egyszavas címek kategóriája is.

A Jelenkori Gyűjtemény anyagában feltűnő fogalomkörök közül a személyneveken kívül jellemző a színnevek és a számok használata a címekben, sok idegen nyelvű és szlengszót is felhasználó címmel együtt. A három gyűjtemény közül leginkább itt érhető tetten a címadási divat jellegzetességei az egyéni, eredeti címalkotásokban és a címekben foglalt kulturális utalásokban. Formai szempontból itt is a kétszavas címek bizonyultak a leggyakoribbnak.

Az elemzésekből kimutatható, hogy a különböző gyűjtemények címanyaga között több jellegzetes eltérés is található annak ellenére, hogy festmények címeiről van szó. Ezek a különbségek elsősorban a különböző korok és művészeti irányzatok miatt fedezhetők fel, de befolyásolja az is, hogy a címeket maguk a művészek adják-e képeiknek, vagy pedig az utókor nevezi el őket, egyszerűen a megkülönböztetés szándékával. A címek természetesen összefüggésben állnak az ábrázolt témával is, így a címek között koronként eltérő jellegzetes fogalomkörök rajzolódtak ki. A három gyűjtemény címanyagát tekintve közös a címek szófaji jellegzetessége: mindegyikről elmondható, hogy leginkább főneveket tartalmaz, melyek különböző határozós vagy jelzős szerkezetekké bővíülhetnek; ige viszont alig fordul elő a címekben, a cselekvést, történet is inkább elvont főnévvel fejezik ki a címadók.

3.2. A második vizsgálatban a kortárs alkotókkal készített interjúk alapján képet kaphatunk arról, hogy szerintük egyáltalán szükséges-e elnevezni egy művet, illetve hogy miként lehet jó címet adni egy alkotásnak. Ezzel kapcsolatban többféle megközelítést ismerhetünk meg, alapvetően azonban minden válasz hangsúlyozza a címek jelentőségét, tömör, összegző, megértést segítő lényegét. A megkérdezett alkotók címadási forrásainak és a címadás menetének megismerésével érthetőbbé válnak számunkra műveik, és tudatosabban állhatunk értelmezésükhöz is. A néhány művésznél megjelenő sorozatcímek egy-egy önálló rendszert képeznek az egyéni címadási szisztémán belül, melyek bemutatása érdekes adalékként szolgálhat a témához. A vizsgálat kapcsán megismerhetjük a címadás gyakorlati problémáit, valamint társadalmi és pszichológiai vonatkozásait is, melyek újabb bizonyítékként szolgálnak a címek, illetve a címadás interdiszciplináris megközelítésének szükségességére.

3.3. A harmadik, az általános iskolás gyerekek címadását feldolgozó vizsgálat többféle szempontot érvényesített: a címadási készségük felmérése, a különböző címek megértése és értelmezése, a címvariációk közüli választás és az ehhez kapcsolódó motivációk megismerése, valamint a képi asszociációk és a kép-cím párok megalkotásának vizsgálata egyaránt a kutatás tárgyát képezte. Az iskolások többféle megközelítéssel adnak címet akár szövegeknek, akár képeknek. A vizsgálat révén képet kaphattunk arról, hogy a címadás milyen tényezőktől függ. Az életkor előrehaladtával, szókincsük és ismereteik bővülésével a tanulók általában egyre inkább alkalmazkodtak a megismert címmintákhoz,

de korcsoporttól függetlenül a festmények stílusa is befolyással volt a címadókra: a valóságú ábrázolásmódú képekkel kapcsolatos feladatok kevesebb nehézséget okoztak számukra, mint az absztrakt művek. A vizsgálat igyekszik arra is rámutatni, hogy milyen készségek és képességek szükségesek a címek megalkotásához, befogadásához és megértéséhez. A címadó intellektuális felkészültsége, lényeglátása, asszociációs képessége, érzékenysége, elmélyültsége, empátiája, humorérzéke, játékosága, vagyis a szellemi tartalmak létrehozásának kreatív képessége elengedhetetlen a jó cím megszületéséhez. E képességek fejleszthetők, így a pedagógiában is ajánlott a címekkel kapcsolatos feladatok végeztetése.

4. Dolgozatom célja az volt, hogy összképet adjak a témával kapcsolatban, mind a címek, mind a befogadók, mind az alkotók szemszögéből. Úgy vélem, dolgozatom révén a névtudomány egy lépéssel közelebb került a műalkotások címeinek megismeréséhez és a benne rejlő további kutatási lehetőségek felismeréséhez. A képzőművészeti címadáson belül csak a festészeti címanyag vizsgálatára szorítkoztam, de meggyőződésem, hogy a többi művészeti ág címadásának vizsgálata és egymással való összevetése további összefüggésekre mutathatna rá. A történeti áttekintést érdemes lenne más (köz)gyűjtemények címanyagán is elvégezni, valamint nemzetközi viszonylatban is vizsgálni, más országok címadásának vizsgálatán keresztül. A téma nemcsak a névtan számára tartogat további kutatási lehetőségeket, hanem a nyelvészet egyéb területei, az irodalomtudomány és a művészettörténet számára is, de szerepe lehet az oktatásban is: a diákok címekkel kapcsolatos készségeinek fejlesztésében, a vizuális kultúra és a szövegértés tananyagában.

SZTRÁKOS ESZTER

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1135-6593>

Budapest

ILLÉS ATTILA, Kétnyelvűség: szociolingvisztikai és kontaktusnyelvészeti aspektusok. Névadás és anyakönyvezés kétnyelvű körülmények között

Selye János Egyetem, Magyar nyelv és irodalom. Komárom, 2016. 189 lap

Témavezető: LISZKA JÓZSEF, VÖRÖS FERENC. Opponensek: BENÓ ATTILA, VÖRÖS OTTÓ,
LŐRINCZ JULIANNA

Védés: 2016. augusztus 30.

1. Bevezetés. Disszertációmban a felvidéki magyar nyelvterület ezredforduló utáni személynévanyagának feldolgozását tűztem ki célul. A dolgozat legfőbb újdonságát az adja, hogy áttekintést nyújt a felvidéki magyarság jelenkori személynévtani arculatáról. Munkám további novumának számít, hogy összevetem a nyelvhatár mellett található települések személynévanyagát a kompakt magyar nyelvterületével.

A magyar–szlovák kétnyelvű környezet hatással van a szlovákiai magyar névválasztásra és névhasználatra. A kétnyelvű személyek gazdagabb névtárból, két vagy több nyelv névkészletéből válogathatnak. Névhasználatukban a kontaktusjelenségek is megjelennek. A társadalmi környezet, a formális vagy informális kommunikációs helyzet, a kommunikációban részt vevő partnerek befolyásolják az egyik vagy a másik nyelvből származó

személynévformák kiválasztását és használatát. Az idő, tér és társadalom dimenziója fontos szerepet tölt be a személynevek változásában és változatosságában.

A szlovákiai magyarokra az ún. kettős névhasználat a jellemző. A nem hivatalos, azaz informális szintén a szóbeli nyelvhasználatban a névhasználat magyardomináns. Ezzel szemben a hivatalos, azaz formális szintén a szlovák formák használata dominál, de az ezredforduló után a magyarul anyakönyvezett nevek száma is növekvőben van. A személyneveknek etnikai identitásjelölő szerepük van, hiszen egyebeken túl az egyén nyelvi hovatartozására, a névviselő nemzetiségére is utalhatnak.

2. A dolgozat felépítése. Munkám első részében a névtan általános kérdéseivel foglalkozom. Felvázolom a személynevek helyét a nyelvtudományban, valamint az egy- és kételemű nevek keletkezéstörténetét. Ezek után röviden összefoglalom a felvidéki névkutatás múltját és jelenét, számba véve az eddig keletkezett legfontosabb személyneves munkákat. Bepillantást nyújtok a szlovákiai magyarság névválasztását érintő főbb jogszabályokba, Trianontól egészen napjainkig. Majd röviden érintem a kétnyelvűség kérdését is, és a meglévő elméletek és meghatározások segítségével megpróbálok minél átfogóbb képet felvázolni a kérdéssel kapcsolatban. Végül a felvidéki magyarság névhasználatát és névviselését érintő kontaktológiai kérdéseket járom körül, rámutatva az itt élő lakosság személynévanyagában fellelhető szláv/szlovák kontaktushatásokra, amelyek a több száz éves együttélés következményei.

A második fejezetben a vizsgált terület (azaz a Dunaszerdahelyi járás) és a korpusz általános jellemzésére kerül sor a források tükrében. Itt mutatom be a korpusz mennyiségi és minőségi mutatóit. A további fejezetekben a korpusz egyes szeleteinek konkrét elemzésével foglalkozom. Külön ismertetem a család- és utónevek legjellemzőbb vonásait, valamint a keresztnévek nyelvi alkatát a vizsgált nyilvántartások alapján. Részletesebben a magyar, a szlovák és a német motivációjú családnevekkel foglalkozom. Ismertetem gyakoriságukat és elterjedésüket a vizsgált területen.

2.1. Családnévkorpusz. A családnevek vizsgálatát a 2015-ös lakosság-nyilvántartások alapján végeztem. Ezekbe azon személyek neve és személyes adatai kerülnek be, akik az adott településen állandó lakcímmel rendelkeznek. Vizsgálódásaimba a járásban található 67 településből 58-at tudtam bevonni. A korpuszomat 109 790 személynév alkotja. Ez a járás összlakosságának a 94%-át jelenti.

A családnevek elemzését a leggyakoribb húsz családnév bemutatásával kezdtem. Első lépésként a korpuszomban fellelhető nevek gyakoriságát vizsgáltam, és vetettem össze a 2014-es magyarországi adatokkal. A két adatsorban 13 olyan név található, amelyek mind a két gyakorisági listán megtalálhatóak. Ezt követően azokra a családnevekre fókuszáltam, amelyek a Dunaszerdahelyi járás névanyagának húszas listáján szerepelnek, de a jelenkori magyarországi korpuszban kevésbé gyakoriak (*Rigó, Bugár, Végh, Lelkes, Szalai, Csiba, Csölle*).

2.2. Keresztnévkorpusz. Mint ahogy a családnevek esetében, úgy a keresztnévek esetében is hatalmas korpusz állt rendelkezésemre. Az egyszerűbb kezelhetőség érdekében a keresztnévek magyar–szlovák viszonylatban értett neutralitásának, illetve eltéréseinek meghatározásához minden esetben az írásképet vettem alapul. Ezt azért fontos leszögezni,

mert esetenként más eredményt kapnánk, ha a kiejtésre is vagy csak arra figyelnénk (pl. m. *Simon* ~ szlk. *Simon*, de m. *Simon* ~ szlk. *Šimon*; m. *Stefánia* ~ szlk. *Štefánia*).

A kutatópontok, a magyarországi, valamint a szlovákiai gyakorisági listák összevetése arra enged következtetni, hogy a férfinevek tekintetében egyezés mutatható ki a három lista között. Különösen sok az átfedés a Dunaszerdahelyi járás, valamint a magyarországi gyakorisági listák között. Az első tizenben mind a három listán megtalálható a *László*, *István*, *József*, *János*, *Ferenc* és a *Péter*. Míg a magyarországi és a csallóközi listán a *László* ~ *Ladislav* név a vezető helyet foglalja el, addig szlovákiai viszonylatban csak a 10. leggyakoribb.

A női nevek listájában nem okoz különösebb meglepetést, hogy mind a magyarországi, mind a szlovákiai, mind pedig a csallóközi listán a *Mária* bizonyult a leggyakoribb névnek. Ez több tényezőre is visszavezethető. A név az idősebb női lakosság körében elterjedtebb, és a nagyszámú adat betudható a hagyományörzésnek is. Kutatópontjaim, valamint a két országos gyakorisági lista közös vonásának tekinthető, hogy három nevet leszámítva ugyanaz a hét név található meg rajtuk: *Mária*, *Erzsébet*, *Ilona*, *Katalin*, *Éva*, *Anna*, *Zsuzsanna*. A gyakorisági listák közötti nagyfokú egyezésből következik, hogy azok élén csupán olyan női nevek szerepelnek, amelyek magyar–szlovák viszonylatban vagy ún. metanyelvi párral rendelkeznek, vagy neutrálisnak tekinthetők. Mindkét csoportot zömmel tradicionális, a térségben régtől használatos nevek alkotják.

A keresztnemek anyakönyvezését illetően napjainkban bővebb névlistákból válogathatnak a névadók, ezáltal a névválasztás szabadabb, mint a korábbiakban. A névadók manapság Szlovákiában is egyedi, ritkábban előforduló keresztnemek bejegyzésére törekednek. Gyakoriak az idegen hangzású és/vagy helyesírású keresztnemek, ezáltal a bejegyzett keresztnévváltozatok száma is növekszik. Egyre több becenév válik anyakönyvezhető keresztnévvé. Mindezek mellett még elmondható, hogy az utóbbi években újból divatossá kezd válni a szlovákiai magyarok körében a kettős, hármas keresztnemek bejegyzése. A szlovákiai magyar beszélőközösségben ugyanakkor a keresztnemek magyaros formában való anyakönyvezése is növekvőben van.

2.3. Kettős keresztnemek. A vizsgálódásaimba bevont települések közül 56-ban találtam kettős keresztnemet, összesen 1374-et. Az adatok nemek szerinti megoszlása: 702 férfi és 672 női utónév. A vizsgálódásaimba nem vontam be a korpuszban megtalálható huszonegynéhány ázsiai eredetű nevet. Döntésem azzal magyarázható, hogy a magyar névtani szakirodalomban besorolásuk és különböző szempontú feldolgozásuk hiányos.

A szlovákiai magyarság női és férfi kettős keresztnemeiről ugyanaz mondható el. A magyarországi névanyagra – az első és második keresztnemet is beleértve – még mindig a hagyományos névadás a jellemző. Ezzel szemben a szlovákiai magyarok körében a hagyományos nevek – martirologiumi nevek – háttérbe szorulnak, helyüket a metanyelvi névpárok, valamint a magyar–szlovák viszonylatban magyar etnikai szimbólumnak számító nevek veszik át.

3. Az értekezés főbb eredményei. Dolgozatomban a szlovákiai, azon belül is a csallóközi családnévállomány jelenkori adatbázisa alapján készült névföldrajzi térképlapok felhasználásával arra kerestem a magyarázatot, hogy a különféle lexikális és morfoszemantikai típusok téri tagozódása alapján miféle térbeli kapcsolódási pontok mutathatók ki a magyarországi és a szlovákiai névállomány között. A középpontba állított szlovák (-*szk*) és

német (-inger, -hoffer, -mann) névképzők jelenkori rétege mellett a magyarban fellelhető hasonló vagy azonos funkciójú párjaikra is felhívtam a figyelmet. Ezek, valamint a fentiek alapján összességében több tanulság is levonható. Elsősorban az, hogy a családnevek két vagy három időszelvényének összevetése – ezalatt értem VÖRÖS FERENC 1720-as történeti és 2009-es jelenkori korpuszának, valamint a csallóközi adattárnak az összevetését – kellő alapot teremt olyasféle extralingvális következtetésekre is, amelyek többek között a történészeknek, a kisebbségkutatóknak és más szakembereknek a saját szakterületükön is újabb összefüggések feltárását teszik lehetővé. A fentebb említetteken túl disszertációmban elsőként a kevésbé gyakori csallóközi családnevek nyelv- és névföldrajzi feldolgozására is kísérletet tettem. Ezek után egy fonetikai jelenséget mutattam be. A *Bogár* ~ *Bugár* téri tagozódása alapján próbáltam rámutatni a két változat térbeliségére. A lexikális típus(ok) mellett egyéb jelenségtérképekkel is foglalkoztam. Itt elsősorban a fent említett szláv/szlovák és német névképzőket vizsgáltam.

Dolgozatomban azzal a problémával is szembesülnöm kellett, hogy a magyar nyelv- és névterület északi peremén élő magyarság körében – a földrajzi helyzetéből adódóan – nagyszámú szláv/szlovák családnév található. Ezt a lehetőséget felismerve a lehetőségeim határain belül igyekeztem tanulmányozni egyes jelenségeket. A különféle, e helyütt nem részletezhető nehézségek ellenére, úgy gondolom, több hozadéka is volt a szláv/szlovák családnevek elemzésének. Mindenekelőtt az, hogy a -szk^y képző térképlapjaival sikerült párhuzamba állítani a hasonló funkciójú szláv/szlovák és magyar családnévanyagot, valamint sikerült feltárni azokat a mennyiségi és minőségi mutatókat, amelyek kutatópontjaimat e téren jellemzik.

4. Befejezés. Disszertációm tágabb értelemben adalék kíván lenni a hungarológiai kutatásokhoz is: igyekszik hozzájárulni ahhoz, hogy a Felvidéken élő magyar nyelvközösség problémáit jobban megérthessük, és realisabban ítélhessük meg az itt zajló név-életteni folyamatokat.

ILLÉS ATTILA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1409-344X>

Révai Miklós Gimnázium és Kollégium, Győr

BERNADETTE GEBHARDT, Cuius regio, eius nomen? Personennamenpolitik im mehrsprachigen Ungarn am Beispiel des Matrikelgesetzes 1894 [Cuius regio, eius nomen? Személynévpolitika a többnyelvű Magyarországon az 1894. évi anyakönyvi törvény példája alapján]

Pécsi Tudományegyetem, Alkalmazott nyelvtudomány. Pécs, 2015. 277 lap
Témavezetők: SZÉPE GYÖRGY, GERNER ZSUZSANNA. Opponensek: SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ, GERSTNER KÁROLY
Védés: 2016. október 17.

1. Bevezetés és problémafelvetés. „Cuius regio, eius nomen” – e szállóigével a szakirodalom leginkább a magyar földrajzi neveket tiltó, kigondolt neologizmusokat előíró és használó névpolitikai gyakorlatot jellemzi a szomszédos országok vonatkozásában.

Bár a névtani szakirodalom a magyarországi gyakorlatot ritkán érinti példákkal, nemzet-állami stratégiát követő szabályozások ismertek. Felmerül a kérdés, hogy a 19. század végén ez az elv – a családnevek magyarosításától eltekintve – jelen volt-e az ország személynév-politikájában, s mennyiben érvényesült.

Az állami anyakönyvezés elindítása az 1894. évi XXXIII. törvénycikk nyomán egy soknyelvű országban két tágabb nyelvi problémakörrel fonódott össze. Egyrészt az ország lakosságának nagy hányada az 1890-es népszámlálás eredményei szerint nem vagy kevéssé beszélt magyarul, így feltételezhetően nem magyar névváltozatokat használt a hétköznapi életben. Másrészt az egyházi anyakönyvezés több nyelven folyt, az egyházi autonómia részét képezte. Ilyen feltételek mellett a polgári anyakönyvezés bevezetése a névadás és -bejegyzés szempontjából nem lehetett problémamentes feladat.

Olyan átfogó névpolitikai elemzés, amely az 1894 utáni rendelkezéseket egy többnyelvű ország beszélőinek névviselésén és a nyelvpolitika összefüggésein keresztül közelíti meg, még nem készült, pedig a törvény jelentősége abban is állt, hogy egészen 1952-ig érvényben volt. Az értekezés ezzel az elemzési szemponttal és szemléletmóddal kívánt hozzájárulni a törvény vetületeinek feltárásához. A névpolitika, melynek tárgykörébe az értekezés tartozik, a nyelvpolitika egy részterülete. Maga a *névpolitika* kifejezés a névtani és nyelvpolitikai szakirodalomban ismert, de egy olyan nyelvpolitikai fogalmi és elemzési keret, amely modellként szolgálhatott volna a személynévek vizsgálatához és az anyakönyvi törvény névpolitikai jelentőségének feltárásához, nem állt rendelkezésre.

A leírás a nyelvpolitikai elemzés két szűkebb részterületére szorítkozik. Az első fejezet az egyes nevek és névváltozatok státuszára vonatkozó parlamenti döntéseket, valamint azoknak a központi kormányzat általi végrehajtását tárgyalja (státusztervezés parlamenti és központi kormányzati szinten). A második fejezet a szabályozások megvalósítását tekintve át a közigazgatás alsó szintjén, az állami anyakönyvek bejegyzései alapján (helyi anyakönyvvezetők). Az ilyen jellegű vizsgálatok – önmagukon túlmutatva – két további folyamat megértéséhez is hozzájárulhatnak: nemcsak a magyarországi kisebbségek (jelen esetben: németek) körében végbement nyelvcsere, hanem – mivel a személynéveket a névtan az identitás szimbólumaiként tartja számon – az identitásukban beállt változások megértéséhez is. Az adatok azért is hasznosak, mert az orális nyelvi kultúrájú vidéki lakosság nyelvéről kevés forrás áll rendelkezésre.

2. Névpolitikai státusztervezés legiszlátív (parlamenti) és exekutív (központi kormányzati) szinten; a hivatalos személynévek bevezetése. A személynévek bejegyzését érintő szabályozásnak egy névpolitikai szempontú áttekintése feltárhatja, hogy a „*cuius regio, eius nomen*” elve jelen volt-e a személynév-politikában. A szabályokban megmutatható, hogy a kisebbségi nyelvű névalakok mennyiben és milyen formában voltak használhatók az állami anyakönyvekben, milyen státuszt társítottak hozzájuk. A legiszlátív és az exekutív szint elkülönítése a leírás során egyben a szakirodalomból ismert pozíciók felülvizsgálatát is jelenti, de azért is szükséges, mert a részletek kidolgozása általában az exekutív szinten történt.

Az elemzés alapját klasszikus jogtörténeti források képezték: az 1894. évi törvény, annak 1904. évi módosítása, a képviselőház irományai és naplói. Az exekutív szint forrásai közé tartoztak a törvényre vonatkozó miniszteri utasítások, rendeletek, valamint az elvi jelentőségű és egyéb, egyes esetekben hozott minisztériumi határozatok. Forrásként szolgáltak a Magyarországi Rendeletek Tárában kívül még a közlönyök, mint például a Belügyi

Közlöny vagy az Anyakönyvi Közlemények, de a hivatalos kézikönyvek és tanácsadók is. Emellett néhány megyei levéltári irat betekintést nyújtott a végrehajtás középszintű folyamataiba is, Baranya vármegye példáján.

A leírás olyan rész kérdések megvilágítására törekedhetett, amelyekre a forrásokból választ lehet nyerni. Elsősorban azoknak a területeknek az azonosítása volt a cél, amelyekben a hétköznapi névhasználatból adódó konfliktusok és a rájuk adott megoldások is megmutatkoztak. Ezekben a döntésekben láthatóvá váltak egyéb, a kormányzat által nem választott vagy elvetett megoldási lehetőségek is. Másodsorban idesorolható az a kérdés, hogy a személynevek létrehozásának mely vetületeit melyik szinten szabályozta a politikai elit (pl. a névelemek sorrendjét, az utónevek alakváltozatait, az egyes szláv nyelvekben ismert atyai név lejegyzését, a nevek regisztrációjánál az egyes elemek meghatározására alkalmazott terminológiát, a nők névviselését a házasságkötés után, helyesírási kérdéseket, cirill vagy egyéb betűrendszerral lejegyzett nevek átírását a magyar nyelv grafémarendszere szerint stb. E jelenségek különböző formában voltak jelen az egyes kisebbségi nyelvekben, kisebbségi nyelvű névalakok több módon is eltérhettek a magyar nyelvben használt névalakoktól, konfliktusban állhattak velük. Harmadsorban fel kellett fedni azokat a szabályokban lefektetett munkaelveket, amelyeken keresztül az ország politikai elitje egy többnyelvű országban a névdokumentációt és a hivatalos névviselést irányította. Negyedsorban idesorolható az ágensek, azaz a cselekvő személyek problémája: annak a megvilágítása, hogy köthetők-e a lépések egyes személyekhez, kormányokhoz. Ötödsorban az elemzésnek tisztázni kellett, hogy kimutathatók-e – SKUTNABB-KANGAS nyelvpolitikai fogalomrendszere mentén – lingvicista struktúrák, ideológiák és gyakorlatok, és ha igen, milyen formában mutakozhatnak meg a névpolitikában. Ilyen gyakorlatoknak, ideológiáknak és struktúráknak a beazonosításában is rejlik a különbség a klasszikus jogtörténeti kutatásokhoz képest.

3. János, Erzsébet, Liborius, Staniszló és Ertinius (Jeftó). Az anyakönyvezési szabályok és a névjegyzékek alkalmazása Nádasd és Hidas anyakönyvi kerületének példája alapján. A második fejezet a végrehajtást, a szabályok alkalmazását mutatta be két, dominánsan kisebbségek által lakott anyakönyvi kerület községeknek anyagából gyűjtött adatok alapján. Korábbi névtani vizsgálatokból jól ismert az a tény, hogy a lejegyzés során a bejegyző hatással lehet a bejegyzett név alakjára. Ellentmondásos regisztrációs szabályokkal, hiányos névjegyzékekkel, a személynevek újrastrukturálását megalapozó formanyomtatványokkal ellátva 1895 októberétől az anyakönyvvezetők feladata lett, hogy az eltervezett névmodelleket és -elemeket a gyakorlatban reprodukálják. A fejezet azt vizsgálta, hogy az anyakönyvvezetők a kormány által kiadott munkaelveket hogyan ültették át a gyakorlatba, egységes volt-e a végrehajtás és a névregisztráció az anyakönyvi kerületekben, a bejegyzett utónévalakok megfeleltek-e a szabályozásnak. Az adatok kiértékelése átfogó képet adhat arról is, hogy mennyiben és milyen formában tudtak az anyanyelvnek megfelelő kisebbségi nyelvű névalakok érvényesülni, és hogy a helyi végrehajtás az idézett elv átfogó megvalósítását és az egységességet elérte-e.

Forrásként a Baranya vármegye Nádasi és Hidas anyakönyvi kerületének öt településén (Nádasd és Óbánya, valamint Hidas, Zsibrik és Ófalu) 1895-ben megkezdett születési anyakönyvek másodpéldányai szolgáltak. A 19. század végén a településeken katolikus és evangélikus német anyanyelvű lakosság adta a helyi többséget, esetenként egy magyar református kisebbség, valamint Hidason ortodox szerb lakosság mellett. Az 1896–1900-as,

az 1906–1910-es, 1916–1920-as, valamint 1926–1930-as évek adataiból először egy adatbank, majd abból névkorpusz készült. Az első évek adatai azért is relevánsak, mert az állami anyakönyvvezetés akkor új intézmény volt, így a kezdeti szakaszától a megszilárdulásáig megmutatkozhatnak olyan problémák, amelyeket az új rendszer indukált. A szabályoktól való eltérések felfedhetik, hogy az új rendszer mely pontokon állt konfliktusban a valósággal. Ezzel együtt a népszámlálási adatok támpontot szolgáltatnak annak felmérésére, hogy a bejegyzett interlingvális allonimák megfeleltek-e a bejelentő (általában az apa) anyanyelvének.

Az adatok kiértékelése kitér az egyes munkaelvek – pl. a „magyar utónévbejegyzés” és az „eredeti alak” elvének – alkalmazására, az utónevek „eredeti” vagy „nemzetiségi” alakjának zárójeles bejegyzésére, a *cz* vagy *c* lejegyzésére, és átfogó képet ad a 40 év alatt beállt változásokról. Az egyértelműen és disztinktíve magyarként azonosítható bejegyzett utónevek minimális aránya az egyes kiválasztott korszakokban különbözött a férfi- és a női nevek esetében. Mindkét csoportnál mind a négy korszakban 55% felett mozgott az arányuk, több esetben 90% felett járt. Az alacsonyabb százalékos arány azzal is magyarázható, hogy az utónevek egy része a kérdés szempontjából nem volt kiértékelhető, ugyanis az írásképp alapján nem volt egyértelműen egyetlen nyelvhez rendelhető (pl. a *Regina* vagy az *Anna*). Egyértelműen német vagy szerb kisebbségi névként értelmezhető allonimák minimális számban voltak jelen. A fejezet továbbá felmutatott névértelmezési problémákat is, utalva az anyakönyvvezetők nyelvi és névkompetenciájára, hiszen a bejelentett alak hozzárendelése egy standardizált magyar allonimához több esetben vagy nem vezetett egyetlen standard névalakkal való párosításhoz, vagy interpretációs tévedéseket eredményezett (pl. a *Jeftó* vagy a *Jéczó* esetében).

4. Záró megjegyzések. „A magyar nemzetiségi politika és az utónevek” című írásában BÁNFFY DEZSŐ korábbi miniszterelnök annak a nézetnek adott hangot, hogy „fontos és helyes volt, hogy az állami anyakönyvekről szóló 1894. évi XXXIII. T.-c. 20. §-a elrendelvé az anyakönyveknek az állam nyelvén való vezetését, gondoskodott arról, hogy hivatalos és közéleti vonatkozásokban, bármily anyanyelvűnek vallja is magát valaki, csak az egységes magyar hangzású utónévvel élhessen” (In: Bánffy Dezső, Magyar nemzetiségi politika. Budapest, 1903. 149–155, 149). Teljes meggyőződéssel kapaszkodott abba az elképzelésbe, hogy egységesen és kizárólag magyar utónevek használhatók hivatalos névként. Az erre irányuló politikai szándékot megmutatta a „magyar utónévbejegyzés” elve és a Nem-magyar keresztnevek jegyzékének (1895) a kötelező alkalmazása. Ugyanakkor mind a törvény, a végrehajtása és a bennük megfogalmazott munkaelvek, mind az anyakönyvekből nyert empirikus adatok arra engedtek következtetni, hogy sem a teljes egységességet, sem a kizárólagosságot nem sikerült megvalósítani.

A belügyminiszter elképzelése, amely szerint az anyakönyvvezetőknek a regisztráció során pusztán az anyakönyvi utasításban rendelkezésre bocsátott formanyomtatványokat és példákat kell alkalmazniuk, nem bizonyult elégségesnek, hiszen tevékenységük a közzétett példák egyszerű alkalmazásánál szélesebb körű volt. A státusztervezésben ez a sikertelenség úgy mutatkozott meg, hogy a „magyar utónévbejegyzés” elvének kizárólagos alkalmazását a kormánynak fel kellett adnia, és az „eredeti alak” munkaelvét segítségként be kellett vezetnie. Hiszen az egyes vármegyékből beérkezett jelentések rövid időn belül nyilvánvalóvá tették, hogy a Nem-magyar keresztnevek jegyzékéből sok név hiányzott, s minden kisebbségi utónevet magyar megfelelővel helyettesíteni kivitelezhetetlen

feladat volt. A „cuius regio, eius nomen” elve a liberális elit névpolitikai célja volt, ez a cél manifesztálódott a „magyar utónévbejegyzés” munkaelvében. Bár a kiértékelhető, egyértelműen magyar névváltozattal bejegyzett esetek többségében a két kiválasztott anyakönyvi kerületben a magyar utónevek kizárólagos bejegyzését sikerült megvalósítani, de nem kizárólagosan és egységesen. A politikai cél mellett az elv a gyakorlatban az ilyen esetek döntő többségében megvalósult megoldási stratégia és eredmény is volt, de nem kizárólagos és egységes praxis.

Az állami anyakönyvezés a kisebbségi nyelvű névalakok viselői esetében a hivatalos név kényszerű viselésével rendszeres, funkcionális antroponímiai diglossziát és névalakok közötti hierarchiát vezetett be a gyakorlatba. Ez a hierarchia már abban megmutatkozott, hogy a kisebbségi nyelvű személynevek a hivatalos szintéren írásban nem voltak legitímek. A hivatalos név megjelenése a kisebbségek esetében mérföldkövet jelentett a magyar nyelv elsajátításában: egy rendszeres, mélyreható beavatkozással az egynyelvű lakosság magyar identitásképzését alapozhatta meg. A rendelkezésre álló eltérő konfliktusmegoldási stratégiák fel nem ismerésének vagy figyelembe nem vételének a háttérében egyéb tényezők mellett a nyelvi nacionalizmus állt.

Az értekezés nyilvánvalóvá tette, hogy az anyakönyvi törvény egy többnyelvű országban kiemelt nyelv- és névpolitikai súllyal bírt, ha a törvénytervezet indoklásában a kormányzat ezt a szerepet nem is említette. A törvény jelentőségét megvilágító egyházpolitikai, jogtörténeti-névjogi, közigazgatási és gazdasági vagy nemzetiségpolitikai szakirodalmi magyarázatok mellett a nyelv- és névpolitikai értelmezési keret új dimenziót hozott a kutatásokba.

BERNADETTE GEBHARDT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6063-9733>

Freiburg im Breisgau/Pécs

PhD theses on Onomastics defended in 2016

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: SZTRÁKOS, ESZTER: Naming conventions in Hungarian painting; ILLÉS, ATTILA: Bilingualism: sociolinguistic and contact-linguistic aspects. Naming and birth registration in bilingual environment; GEBHARDT, BERNADETTE: Cuius regio, eius nomen? Personal naming policy in multilingual Hungary, exemplified by the Act XXXIII of 1894 on civil registers.

